

Coronalen in het stad-Utrechts

Marc van Oostendorp, Meertens Instituut, Amsterdam

Marc.van.Oostendorp@Meertens.KNAW.nl

Colloquium Taal & Tongval *Nederlandse dialecten en Fonologische Theorievorming*

Gent, 17 november 2000

Stelling

Het gedrag van coronale medeklinkers in het stad-Utrechts geeft belangrijke aanwijzingen over de structuur van het zogenoemde fonologische woord in het algemeen en over dat van de (rechter)periferie van deze structuur en de rol van coronalen in het bijzonder.

Structuur van deze lezing

1. Het 'fonologisch woord'

Recente theorievorming over het fonologisch woord, in het bijzonder in het Nederlands. De bijzondere rol van coronalen

2. Coronaalgedrag in het Utrechtse stadsdialect

Deletie, insertie en assimilatie van coronale medeklinkers in het Utrechts.

3. Resterende problemen en conclusie

De relevantie van variatiefeiten voor de fonologische theorie

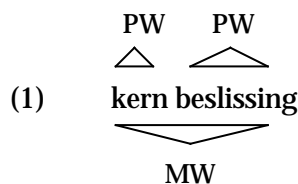
1. Het 'fonologisch woord'

Morfologisch woord: grootst denkbare morfologische eenheid: samenstellingen, wortels plus alle derivatieve en inflectione affixen.

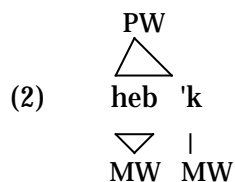
Fonologisch woord: een eenheid waarbinnen klemtoon, lettergreepstructuur en fonologische processen zich afspelen.

Fonologisch en morfologische woorden zijn niet altijd congruent:

- de samenstellende delen van een samenstelling hebben ieder een eigen fonologisch woord (dat dus kleiner is dan een morfologisch woord)

- clitische elementen maken in sommige analyses deel uit van hetzelfde fonologische woord als hun gastheer (dat woord is dan dus groter dan een morfologisch woord)

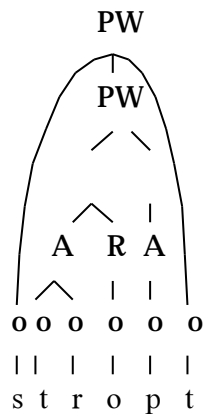
Fonologische woorden zijn opgebouwd uit fonologische syllaben. De Nederlandse syllabe heeft de volgende maximale structuur (Trommelen 1983, Van der Hulst 1984, Booij 1995, Van Oostendorp 2000):

- Syllabeaanzet en syllaberijm bevatten maximaal twee posities (en ongedekte klinkers vullen het rijm in hun eentje).
- Aan het eind van het woord kan nog een 'gedegeneerde' syllabe staan, die uit een enkelemedeklinker bestaat.
- Stemloze coronale obstruenten hoeven (aan de randen van het woord) niet in de lettergreepstructuur hoeven worden opgenomen.

Bijvoorbeeld: het woord *stroopt*

- de ongedekte klinker vult in zijn eentje het hele rijm
- [p] staat in de aanzet van een gedegeneerde syllabe
- [t] en [s] zijn extraprosodisch

(3)

Vragen:

1. waarom vinden we gedegeneerde lettergrepen aan het eind van het woord en niet aan het begin?
2. waarom zijn het precies coronalen die een uitzonderlijke status hebben?

1.1 Medeklinkers aan het eind van het woord

Er is in veel talen van de wereld een principe aanwijsbaar dat zegt dat woorden het liefs op een medeklinker eindigen.

(4) FINALC: Fonologische woorden eindigen bij voorkeur op een medeklinker.

Voorbeelden van de werking van FinalC in varianten van het Nederlands:

- sjwa-epenthese vindt plaats binnenin een woord, niet aan het eind, al levert het laatste een betere lettergreepstructuur op (met de sjwa in een open lettergreep; cf. Van Oostendorp 2000)

(5)

- r-deletie wordt in het Gronings vaak geblokkeerd aan de rand van het woord (cf. Humbert 1996: Het feit dat /r/ voor een woordgrens vaak gerealiseerd wordt is makkelijk te verklaren [...]. Er is in het Nederlands een sterke neiging lettergrepen, vooral op wordeinde af te sluiten, d.w.z. dat een lettergreep met een coda eindigt, niet met een nucleus)

(6) (Schuringa 1923)

/ar/ [ɔ:r] in front of coronals and end of word

[ɣɔ:rɪ] [wɔ:rɪ] [dɔ:r]

/ar/ [ā] in front of labials and dorsals

[ām] [sxāp]

- In het Tilburgs is er een (vrijwel) complementaire distributie van diftongen en lange gedekte klinkers: de eerste vinden we aan het eind van het woord, de tweede in alle andere posities (we gaan ervan uit dat de offglide van diftongen als meer medeklinkerachtig geldt dan het eind van een lange gedekte klinker. (Boutkan & Kossmann 1996; Swets to appear; Van Oostendorp to appear)

(7)	rɛ:k	'rich'	(8)	blei	'glad'
	pɛ:l	'arrow, level'		reit	'drives'
	vɛ:f	'five'			
	ɣɛ:t	'goat'			

- Een [r] in het Maasbrachts gedraagt zich aan het eind van een woord als een fricatief (en kan daarom geen toon dragen); Hermans (1994), Van Oostendorp (to appear).

(9)	<i>stoottoon</i>	<i>sleeptoon</i>
	bi: 'bee'	bi: 'at'
	bu: 'build'	bu: 'construction'
	mɪn 'minus'	mɪn 'vile'
	mɔl 'to break'	mɔl 'mole'

(10)	pɪt	—
	zɔk	—
	lɔp	—

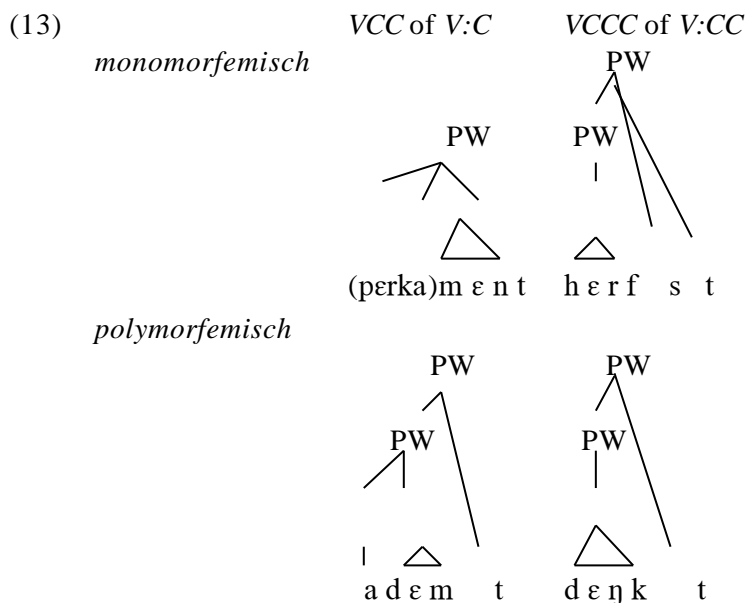
(11)	s p ɛ r . m a	f i r . m a
	ɛ r . ɣ ə r 'worse'	ɛ r . ɣ ə r 'to annoy'

- (12) ker 'kar' —
 har (naam) —
 ver —

Observatie: de positie voor een coronaal gedraagt zich vaak hetzelfde als die aan het absolute wordeinde. Dit kan verklaard worden als een gevolg van FinalC.

1.2 De status van coronalen

Coronalen kunnen makkelijk buiten het prosodisch woord staan omdat ze weinig interne kenmerkstructuur hebben; hoe meer kenmerken een element heeft, des te beter moet het zijn ingebed in de prosodische structuur.

Twee mogelijkheden:

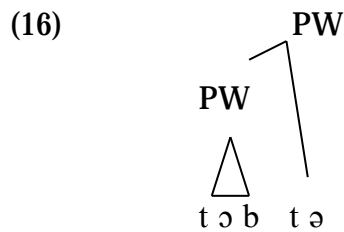
- coronale plaats is helemaal afwezig (coronale medeklinkers zijn dan even plaatsloos als sjwa)
- coronale plaats is aanwezig maar geldt als minder gemarkeerd dan labiale of velaire plaats

Of coronalen wel of niet tellen voor FinalC zou afhankelijk kunnen zijn van het niveau waarop we kijken (het 'hogere' of het 'lagere' PW).

Er is in het standaard-Nederlands een beroemd verschil tussen het verledentijdssuffix en composita met betrekking tot stemassimilatie:

- (14) a. za[gd]oek, o[b]eur, a[vd]ak, lee[ft]ocht
 b. to[bd]e, la[xt]e

- (15) *Stemassimilatie*
Twee naast elkaar staande medeklinkers hebben allebei het kenmerk [stem], of ze hebben het allebei niet.

Twee mogelijke theorieën over het bijzondere gedrag van het inflectiesuffix:

- deze suffixen zijn ondergespecificeerd voor [stem] (Ernestus 2000)
- geadjungeerde posities zijn gevoeliger voor assimilatie

2. Coronaalgedrag in het Utrechtse stadsdialect

(De gegevens in deze afdeling zijn grotendeels ontleend aan Scholtmeijer 1997, aangevuld met enig eigen veldwerk.)

Observatie 1. De coronale medeklinkers [t] en [n] (en [r]) kunnen zowel geïnserteerd als gedeleerd worden.

- (17)
a.	n-deletie (na sjwa):	[bovə, dekəs, bəkət, bəzinə]
b.	n-insertie (na sjwa):	[bʏ:dənɪk]
c.	r-deletie (na klinker):	[axtəby:t, v:məsfo:t]
d.	r-insertie (na sjwa):	[bʏ:dərɪk]
e.	t-deletie (variabele context, cf. Goeman 2000):	[ɣəpus, dɑ, sɔ:r]
f.	t-insertie (na sonorant):	[dʏbəlt, ɛŋkəlt, leint]

Wat betreft insertie moeten we verschil maken tussen insertie van de sonoranten aan de ene kant en van [t] aan de andere. De eerste soort lijkt vooral ingegeven door hiaatdelging; de tweede wel degelijk door een wens om woorden op een zo laag mogelijke sonoriteit te laten eindigen.

Deletie is **op het eerste gezicht** in tegenspraak met FINALC, omdat het in veelgevallen juist een finale klinker achterlaat;

maar als FinalC echter in het Utrechts gedefinieerd is op het interne woord, vervalt dit bezwaar;

in dat geval kan echter insertie van [t] weer niet verklaard worden.

Alle genoemde processen met betrekking tot [t] zijn optioneel; dit duidt erop dat de betrokken taalkundige principes geen absolute 'kracht' hebben. Twee taalkundige principes lijken in het Utrechts met elkaar te strijden: FINALC en NORECURSION.

- (18) NORECURSION (Selkirk 1993): Fonologische woorden mogen bij voorkeur niet recursief zijn.

In termen van optimaliteitstheorie kunnen we zeggen dat FINALC hoger geordend is

dan NORECURSION is, maar twee interpretaties kent: FINALC-L telt het laagste woord, FINALC-R het hoogste.

(19) a.

sɔ:rt	FINALC-L	NORECURSION
☞ sɔ:rt	*	
sɔ:rt	*	*!

b.

sɔ:rt	FINALC-H	NORECURSION
sɔ:rt	*!	
☞ sɔ:rt		*

(20) a.

ɛŋkəl	FINALC-L	NORECURSION
☞ ɛŋkəl	*	
ɛŋkəlt	*	*!

b.

ɛŋkəl	FINALC-H	NORECURSION
ɛŋkəl	*!	
☞ ɛŋkəlt		*

Merk op dat het feitelijk niet meer van belang is of de [t] al dan niet onderliggend is; dit is kenmerkend voor 'rule inversion' verschijnselen.

In het geval van [n] (en [r]) spelen andere principes een rol:

- (21) a. SCHWAOPEN (Van Oostendorp 2000): Schwa moet in een open lettergreep staan.
 b. ONSET (Prince en Smolensky 1993): Een lettergreep begint met een medeklinker

(22) a.

bovən	ONSET	SCHWAOPEN
bovən		*!
☞ bovə		

b.

bovən is	ONSET	SCHWAOPEN
☞ bovən is	*!	
bovə is		

c.

bərdə	ONSET	SCHWAOPEN
bərdən		*!
☞ bərdə		

d.

børdə is	ONSET	SCHWAOPEN
☞ børdən is	*!	
børdə is		

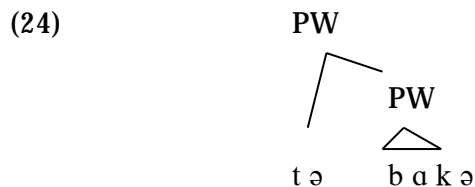
Ook in dit geval is de onderliggende status van de coraal feitelijk onbelangrijk geworden; hij is 'niet fonemisch'.

Waarom een coraal? Omdat deze leeg is of in ieder geval zeer ongemarkeerd. Waarom het verschil tussen de stop en de sonorant? Dit heeft te maken met de betrokken condities: [t]-insertie aan de rand waar FinalC een rol speelt; [n]-insertie intervocalisch waar het juist zinnig is zo sonorant mogelijk te zijn. Waarom de afwisseling tussen [r] en [n]? 'Utrecht tussen oost en west.'

Observatie 2. De bepaalde lidwoorden en het voegwoord *te* assimileren in stem aan het volgende woord.

- (23) [t]e [p]stoor 'de pastoor' [d]e [b]akker
[t]e [p]raote 'te praten' [d]e [b]akken

Dit is evidentie voor de hierboven gegeven analyse van stemassimilatie van inflectionele suffixen in het standaard-Nederlands, gegeven dat de structuur van proclitische elementen dezelfde is als die van inflectionele suffixen:

Bijzonder is hier ook dat de sjwa kan worden overgeslagen.

- (25) d ə b ə k ə
 √
 [stem]

Bij andere assimilatieprocessen (bijvoorbeeld plaatsassimilatie) is dit in het Nederlands niet mogelijk (*ker[mb]eslissing*, **bi[məb]rand*).

- (26) d ə b ə k ə
 √
 [stem]

Een verschil is dat stem niet distinctief is voor klinkers, maar plaats wel:

(27) b i n o b r a n t
 ↓
 [labiaal]

3. Conclusies

Het Utrechts geeft evidentie voor een recursieve structuur van het fonologisch woord:

- het principe FinalC werkt op twee verschillende niveaus
- stemassimilatie werkt op proclitics op dezelfde manier als op inflectionele suffixen

References

- Boutkan, D. & M. Kossmann. 1996. *Het stadsdialekt van Tilburg*. Amsterdam: P.J.Meertens-Instituut.
- Ernestus, M. 2000. *Voice Assimilation and Segment reduction in Casual Dutch. A Corpus-Based Study of the Phonology-Phonetics Interface*. Dissertatie, VU Amsterdam.
- Goeman, T. 1999. *T-deletie in Nederlandse dialecten. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Dissertatie, VU Amsterdam.
- Hermans, B. 1994. *The Composite Nature of Accent*. PhD Dissertation, Free University of Amsterdam.
- Hulst, H. van der. 1984. *Syllable Structure and Stress in Dutch*. Dissertatie, Leiden.
- Humbert, H. 1996. De kameleontische aard van de Groningse /r/ verklaard vanuit representatieve perspectief. *Taal en Tongval* 48.2:139-162.
- Oostendorp, M. van. To appear. The Phonology of Postvocalic R in Brabant Dutch and Limburg Dutch. In: Van Hout and Van der Velde (eds.) *R-atics*.
- Ortmann, Albert. 1998. Consonant Epenthesis: Its Distribution and Phonological Specification. In: Wolfgang Kehrein and Richard Wiese (eds.) *Phonology and Morphology of the Germanic Languages*. Tübingen: Max Niemeyer, 51-76.
- Paradis, Carole and Jean-François Prunet (eds.) 1991. *The Special Status of Coronals. Internal and External Evidence. Phonology and Phonetics 2*. San Diego, CA: Academic Press.
- Prince, A. & P. Smolensky. 1993. *Optimality Theory. Constraint Interaction and Satisfaction in Generative Grammar*. Manuscript, Rutgers & University of Colorado, Boulder.
- Schuringa, F.G. 1923. *Het dialect van de veenkoloniën*. Groningen/Den Haag: J.B. Wolters.
- Trommelen, M. 1983. *The Syllable in Dutch. With Special Reference to Diminutive Formation*. Dordrecht: Foris.
- Scholtmeijer, H. 1997. Aspecten van de klank- en vormleer van het Stad-Utrechts. In: B.J. Martens van Vliet *De vollekstaal van de stad Uterech*. Utrecht: Stichting Publikaties Oud-Utrecht.
- Selkirk, E. 1993. On Derived Domains in Sentence Phonology. *Phonology Yearbook* 3:371-405.
- Swets, F. In preparation. *The Morphology-Phonology Interface in Tilburg Dutch*. Manuscript, Meertens Instituut.
- Yip, Moira. 1991. Coronals, Consonant Clusters and the Coda Condition. In Carole Paradis and Jean-François Prunet (eds.) 1991. *The Special Status of Coronals. Internal and External Evidence. Phonology and Phonetics 2*. San Diego, CA: Academic Press. , 61-78.